

„Mondd, pajtás, mit lehet itt csinálni?” – avagy az önmegismerés keserű gyümölcsei

A NYELVI ÉS NEMZETI SAJÁTOSságOK KÉRDÉSE
KOSZTOLÁNYI DEZSŐ CSEREGDI BANDI PÁRIZSBAN, 1910-BEN
CÍMŰ NOVELLÁJÁBAN

„S tisztelt gyülekezet, ha igaz, hogy egyedül az önmegismerés keserű gyümölcse által nyerheti el teljes egészségét az emberi lélek; (...) akkor ürítsük a megismerésnek keserű serlegét fenékig ki, s valljuk meg, hogy (...) nincs elidegenítőbb, nincs semmi visszataszítóbb, méltó antipátiát gerjesztőbb, mint az üres, nyavalyás, bűnös kebelre ráházolt hazafiság. A magyar szó még nem magyar érzés, az ember mert magyar, még nem erényes ember, és a hazafiság köntöseben jár még korántsem hazafi. (...) S im ez fő oka, miért áll a magyar hazafiság sokkal kisebb becsben, sőt, nem legtisztább fényben a világ nagy színpadán, s miért nem képes civilizációi szimpátiát s hódító közvéleményt gerjeszteni a legmagasztos magyar polgári erény is odakünn. Ám mert annyira bitor fényű álhazafiságtul van környezve és elrútítva, mely tapsot arat s bálványul emeltetik idebenn.”

(Széchenyi: *A Magyar Akadémia körül*¹)

Kosztolányi és Széchenyi

„Odakünn” és „idebenn” – két külön világ. Már 1842-ben a „legnagyobb magyar” is rendkívüli éleslátással és tiszteletre méltó egyértelműséggel hívta fel honfitársai figyelmét az értékrendek különbözőségére. Arra, hogy az elsősorban külsőségekben feltűnő hazafiság, ami itthon feltétlenül „tapsot arat”, az külföldön nem kelt szimpátiát, viszont olyan előítéletet szül, amely az igazi értékeink felismerését is ellehetetleníti.

A mottó gazdájának és a novella szerzőjének összekapcsolása egyáltalán nem önkényes. A reformkor (egyik?) vezéralakjának munkássága, szellemisége döntő hatást tett arra, ahogyan Kosztolányi a magyarságról vélekedett.² Íróársaihoz intézett nevezetes, *Lenni vagy nem lenni* című beszédében is Széchenyi kíméletlenül önkritikus meggyőződését állítja példának.³ E beszéddel szinte egy időben keletkezett a *Cseregdí*

¹ Széchenyi István: *A Magyar Akadémia körül* (Gondolkodó magyarok sorozat, sorozatszerkesztő: Szigethy Gábor), Magvető, Budapest, 1981, 54–55.

² Szegedy-Maszák Mihály: *A kettős Monarchia emléke a magyar irodalomban; 1924: Megjelenik Kosztolányi Dezső Pacsirta című regénye*, in *A magyar irodalom története* III. – 1920-tól napjainkig, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, Gondolat, Budapest, 2007, 96–108.

³ „Európaiak vagyunk, Európa és a világ írói. Csak azt fájlalhatjuk, hogy ma távolabb vagyunk Európától, mint őseink s ezáltal távolabb vagyunk a magyarságtól is. (...) Tragikus nevelésre van szükségünk mindannyiunknak, már a gyermekszobában és iskolapadban is,

Bandi Párizsban, 1910-ben című novella, amely lehetőséget kínál a jelenségek eltérő nézőpontból történő megközelítésére. Elgondolkodhatunk magyarságról és európaiságról, otthonosságról és idegenségről, az identitás (az önazonosság tudata) és a nemzet-karakter (nemzeti jellemvonások együttese) tartalmáról – nem feledkezve meg a kulcsszerepet betöltő kommunikáció, a nyelvtudás fontosságáról sem.

Keletkezés és megjelenés

Az Esti Kornél személyéhez kötődő történetek 1925 és 1935 között keletkeztek, majd utóbb két válogatásban csoportosultak. Első körben tizennyolc történet állt össze kötetté 1933-ban *Esti Kornél* címmel. E novellafüzérben a fejezetek sorrendje és a megírás időrendje egyáltalán nem esik egybe. A további Esti-történetek egy része csak folyóiratokban jelent meg, míg mások 1936-ban, a *Tengerszem* című kötet *Esti Kornél kalandjai* ciklusába sorolódtak. Az 1931-ben született *Cseregdi Bandi Párizsban, 1910-ben* című novella ezen utóbbi gyűjtemény negyedik darabjaként jelent meg.⁴

Keletkezését tekintve jóval megelőzi a ciklus élén álló 1927-es *Omelette à Woburn*, amely a következőképpen kezdődik: „Esti Kornél Párizsból igyekezett hazafelé a tanulmányéve után. Mihelyt azonban beszállt a harmadosztályosfülkébe, a magyar kocsiába, s megcsapta orrát az ismerős, áporodott szag, szegény hazájának nyomorúsága, úgy érezte, hogy otthon van.”⁵ A négy évvel későbbi *Cseregdi Bandi* nem csupán az első mondat által felkínált lehetőséget használja ki egyféle előzménytörténet megírásával, hanem az *Omelette*-ben felvetődött, nyelvtudáshoz és otthonosságérzethez kapcsolódó kérdéskört is továbbgondolja.⁶

Értelmezett novellánk tehát az Esti Kornél-történeteknek egy olyan példánya, amelyben nem Kornél személye áll a középpontban. Bár Esti a címszereplő mellett némileg háttérben marad, jelentősége mégsem elhanyagolható. Miközben szinte csak asszisztál, látszólagos passzív helyzetében egy Cseregdiével ellentétes szemléletmódot és magatartásmintát képvisel.

A következőkben a művet elsősorban abból a szempontból vizsgálom, hogy a megszokott és az idegen környezet kettőssége által megteremtett helyzetben hogyan

önvesszőzésre és nem önáltatásra, tragikumunk tudatára, Széchenyi tragikus világtávlatára, mely kétségbe ejt és magasba lendíthet.” Elmondotta az író 1930. február 2-án, a Magyar Írók Egyesületének közgyűlésén. Megjelent a *Nyugat* 1930. 4. számában. Kosztolányi Dezső: *Lenni, vagy nem lenni*, in Kosztolányi Dezső: *Látjátok, feleim*, szöveggond. Réz Pál, Szépirodalmi, Budapest, 1976, 18, 20.

⁴ Lengyel András: *Genézis és kompozíció viszonya az Esti Kornél-ban*, in Forrás, 2000/6, 49–62.

⁵ Kosztolányi Dezső: *Omelette à Woburn*, in Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*, Szépirodalmi, Budapest, 1981, 259.

⁶ (Zürichben) „Hallotta, hogy a pincérek egymás közt olaszul társalognak. Ezért a beszédet olaszra fordította. Erre a majordómusz – hűvösen – németül felelgetett, mintegy visszautasítva a bizalmaskodást. Előkelő ember csak egy nyelven beszéljen.” Kosztolányi Dezső: *Omelette à Woburn*, i. m., 262.

Kronológiailag némileg problémásabb az Esti Kornél harmadik és ötödik fejezetével való kapcsolat. Az ötödik fejezet szerint Esti 1909. szeptember 10-én Pesten éli bohém művészetét. Ehhez szépen illeszkedik, hogy Cseregdi Bandi 1910 májusában a már karácsony óta a francia fővárosban élő Kornélt keresi fel. A harmadik fejezetben viszont az derül ki, hogy Esti 1903-ban érettségizett. Ha Bandi Kornél osztálytársa volt, mit csinált hét éven keresztül, hogy csak 1910-ben rakta le első jogi vizsgáját?

érvényesülnek a nemzeti, illetőleg a nemzetinek vélt sajátosságok – a nyelvi jellegzetességekkel és az önazonosság tudatával egyetemben. Ezek sokrétű és bonyolult összefüggéseire hívja fel a figyelmet Bengi László tanulmánya.⁷ A novella ugyanis nemcsak azt mutatja be a két főalakon keresztül, hogy az idegen környezet kihívásaira milyen reakciók szülehetnek, hanem a mellékszereplők szemszögéből azt is érzékelhetjük, hogy a „benszülöttek” hogyan látják az idegenbe keveredettet.⁸ Arra próbálok választ keresni, hogy Bandi karakterében milyen tipikusnak vélt nemzeti jellegzetességek kelnek életre, illetve annak az értelmezési kísérletnek járok utána, amely szerint Bandi alakját Ady Endréről (is) mintázta volna a szerző.

A cím magyarázata

Szegedy-Maszák Mihály az Esti Kornél darabjairól állapítja meg, hogy a „történelem komor tapasztalatait” tükrözik.⁹ A kijelentés kétségtől érvényes az *Esti Kornél kalandjai*-novellákra, s így választott művünkre nézve is.

Az akkurátus témamegjelölő cím a főszereplő és a fő helyszín megnevezésén kívül az időpontot (1910) is nyomatékosítja. Feltehetően azért érezte ennek szükségét a szerző, mert a megjelenés idejére, 1931-re alapvetően változtak meg a történelmi-politikai viszonyok. A Bandi által 1910-ben szajkózott teljes különállás („*ganz separat*”) a dualista Monarchia idején nyilvánvalóan csak korlátozottan igaz. (A teljes különállás lesújtó módon történő megvalósulása az 1920-as trianoni békediktátum eredménye. A szabadkai születésű Kosztolányi személyes érintettségét szükségtelen ecsetelni...)

Tény, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia két egyenrangú fél kiegyezését követően jött létre. A két ország törvényhozásában, a végrehajtásban, az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban egymástól független, azonban az uralkodó személyén túl ún. közös ügyek kötik össze őket: a külügy, a hadügy és a pénzügy. Ezt az európai szinten különleges dualitást a kortársak meglehetősen eltérő módon érzékelték. Magyar oldalon nyilvánvalóan a függetlenség hangsúlyozódott („*ganz separat*”), az osztrák fél alapvető hozzáállását pedig a monarchia címerének „*inseparabiliter*” (elválaszthatatlanul) felirata érzékelteti.¹⁰ A legszélsőségesebb osztrákok tartományként

⁷ Bengi László: *Esti Kornél és a nemzeti karakter*, in *Tiszatáj* 2010/3, 88–92.

⁸ Szabó Erzsébet: *Terek és határok Kosztolányi Dezső „Cseregdi Bandi Párizsban, 1910-ben” című novellájában*, in *Utak és kalauzok: változatok az Osztrák–Magyar Monarchia topográfijára*, szerk. Fenyves Miklós, Kerekes Amália, Kovács Bálint, Orosz Magdolna, Gondolat, Budapest, 2012, 141–152.

⁹ „Az Esti Kornél a köznemességéből és a polgárságból kialakult magyar középosztály egyik kiemelkedő egyéniségének értékelése egy világháborút és területi megcsönkítást, kommunista önkényt s értékőrző maradiságot átélt ország helyzetéről. A történelem komor tapasztalatai egyáltalán nem hiányoznak a könyvből.” Szegedy-Maszák Mihály: *A regényszerűség meghaladása (1933: Kosztolányi Dezső: Esti Kornél)*, in *A magyar irodalom története III. – 1920-tól napjainkig*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András, Gondolat, Budapest, 2007. 230–244.

¹⁰ „*Indivisibiliter ac Inseparabiliter*”, vagyis „feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul”. Ez olvasható az Osztrák–Magyar Monarchia 1895 és 1918 között használt közös címerének alján, a szalagon.

tekintettek Magyarországra.¹¹ A Monarchia határaitól nyugatra is az osztrák birodalmiságra egyszerűsödött a képlet, amit a novella francia kalauza példáz, aki osztrák-ként azonosítja Bandit („*C'est un autrichien.*”).

A történet rövid összefoglalása

Cseregdí Bandi párizsi kalandja azért valósulhat meg, mert a kezdő joghallgatót 1910 májusában a nagybátyja fél évre elegendő pénzzel és egy ósdi francia nyelvkönyvvel megtámogatva tanulmányútra küldi. A sárszegi származású fiatalembert a francia fővárosban hajdani osztálytársa, Esti Kornél fogja várni.

A vonatkozás első külföldi, németországi szakasza eseménytelenül telik, de francia földön a nemdohányzó fülkében cigarettázó Bandi konfliktusba keveredik az utasokkal és a kalauzzal. A feléje irányuló lenéző ellenszenvet azonban hiányos nyelvtudása miatt nem tudja csillapítani, majd rá kell jönnie, hogy a nyelvkönyve használhatatlan. Szorongva várja a megérkezést.

Kornéllal való találkozása csak átmenetileg enyhíti kedvetlenségét. Hiába mutatja meg neki barátja a világváros nevezetéseit, Bandi mindenben csalódik, nem tetszik neki Párizs. Nem elég, hogy a franciásan könnyű ebéd után éhkoppon marad, a követségen újabb magálzatásként éli meg, hogy a hivatalnok nem beszél magyarul. Amikor Kornél rövid időre magára hagyja, teljesen elveszett embernek érzi magát.

Esti ekkor megkönnyorül rajta, és a párizsi magyar csárdába hajtatnak. Itt aztán földerül, kinyílik Bandi. A magyar szó, a magyar étel-ital, a magyar zene megteszi hatását: a vacsora egyre vadabb mulatozásba és költekezésbe csap át. Bandi minden pénzét elszórja, majd az utcán folytatja a hőzöngést, és csak a francia rendőr jóindulatának köszönhetően kerülhet haza Esti lakására.

Másnap reggel kitisztult fejfel sem látja eleinte tragikusnak a történeteket, de aztán valamiért mégiscsak sírva fakad. A vigasztaló szándékú háziasszonytól pedig egy jól csengő francia mondattal búcsúzik el.

Az utazás toposza

Ismeretes, hogy Esti Kornél szinte állandóan úton van. Bár most nem Esti, hanem barátja veszi nyakába a nagyvilágot, az utazás toposzára épít ez a novella is: a külvilágból származó újabb és újabb ismeretek és tapasztalatok a belső világot formálják, változtatják, az utazó a világot és önmagát párhuzamosan fedez(het)i fel. A máshonnan érkező másképp lát, mint a benne élő, más tűnik fel neki. Az utazás szükségszerű velejárója a folyamatos hasonlítás, összevetés.

Saját hazájában mindenki elsősorban önmagát képviseli, honfitársai számára Esti Kornél, Cseregdí Bandi stb. nevű személyként létezik. Abban a pillanatban, amikor

¹¹ „Ugyanis az, hogy az 1867-ben megalkotott közös állam milyen politológiai kategóriába sorolható, már a kortársak számára sem volt problémamentes. Magyarországon egyértelműen amellet foglaltak állást, hogy Ausztria és Magyarország két önálló állam, amelyek a szuverenitásuk egy relatíve kis részének önálló gyakorlásáról lemondtak, és azt közösen gyakorolják. Ausztriában a vélemények szélesebb skálája volt megfigyelhető: a legradikálisabb álláspont, a nagyosztrák centralista perspektíva szerint Magyarország egy a többinél szélesebb önkormányzattal bíró tartomány csupán Ausztriában; más vélemények pedig a magyar és a nagyosztrák álláspont között szóródtak.” Varga Bálint: *Egy össze nem álló kép mozaikjai. Az Osztrák–Magyar Monarchia dualitásának kortárs reprezentációja*, in *Aetas* 2017/4, 5.

az ember elhagyja az országhatárt, megváltozik a helyzete. A külföldi szemében már nem individuumként, hanem egy idegen nemzet tagjaként, történetesen magyarként tűnik fel. Ennek alapján tételezhető fel, hogy Cseregydi Bandi külföldön, a külföldiek előtt magyarként létezik, magyar módra viselkedik, azaz egyetlen magyar megnyilvánulásaiból általános érvényű magyar nemzeti vonások rajzolódhatnak ki. Ezen novella arra ösztönzi az olvasót, hogy a Bandi képviselte nemzeti karakterjegyekről formáljon véleményt. Egyrészt megfontolandó, hogy Cseregydi valóban tipikus és hiteles „magyar alak”-e, másrészt igenlő válasz esetén értékítéletet is kell mondani erről a magyarságképviseléről. Ugyanakkor a magyar Bandiról ilyen-olyan véleményt formáló külföldiek megítélése sem kerülhető el. Ők hogyan látnak minket? Mi hogyan látjuk magunkat? Hogyan látjuk egymást mi és ők? Mit tudunk kezdeni azzal, ha az önképünk és a külvilág által rólunk alkotott kép nem hasonlít egymásra?

Bandi jellemrajza és a nemzeti karakter. A novella szerkezete

„A Cseregydi Bandi név alapján úgy képzelem el a címszereplőt, mintha csak egy népdalban szereplő betyár legény lenne.”¹² Hajdani diákom feltehetően ösztönösen, de nagyszerűen érzett rá a főhős nevének determináló erejére. (Rövid utánajárással kideríthető, hogy pl. Angyal Bandi és Patkó Bandi valóban hírhedt betyárok voltak.) Kosztolányi nevek iránti vonzódása és körültekintő írói névadási gyakorlata közismert. Bandi vidéki hősként történő megformálásához nevének kívül bácskai szülővidéke és az író epikus műveiben lépten-nyomon felbukkanó Sárszeg is erősen hozzájárul. Már a húszas évek közepén megjelent *Pacsirta* és *Aranysárkány* című regényeknek is Sárszeg a fiktív helyszíne – a nem fiktív Bácskában, Kosztolányi szülővidékén. A kisváros neve a „magyar ugar” állapotát idéző vidéki elmaradottságra utal. (Tegyük hozzá, ha Bandi Esti Kornél egykori osztálytársa és padszomszédja, akkor csak sárszegi lehet, hiszen Esti is sárszegi.)¹³

Bandi külső megjelenése is tipikusan magyaros: „széles vállú, zömök bácskai fiú volt, kunfekete szemű, barna arcbőrű”.

A novella alaphelyzete tehát a következő: a tipikusan (sztereotipikusan) magyar legény elindul az alföldi sárból a „Fény városába” világot látni és nyelvet tanulni.

Bandit a készülődés idején egyrészt felszínes embernek ismerjük meg, aki nem élménytervezéssel, hanem ruhavásárlással tölti az idejét (és költi az úti ellátmányát), másrészt integrációs szándékáról is értesülünk: nadrágot, kesztyűt vásárol, elvégre „a csinosan öltözött franciák között nem járhat gyűrötten”.

Jellemző apróság, hogy társadalmi öntudatát nem érinti, hogy aktuálisan saját jövedelem nélküli diák: „nem szeretett vegyes közönséggel utazni”. Másodosztályú jegyet vált, tehát nem harmadosztályút, de nem is első. (Esti az *Omelette à Woburnban* harmadosztályos fülkében utazik haza Párizsból.)

Az utazás első szakaszában infantilis módon foglalja el magát: kesztyűje le- és felvételével szórakozik.

¹² Balla Tihamér (SZTE Ságvári Endre Gyakorló Gimnázium, 12.D osztályos tanuló – 2016) fogalmazásának részlete.

¹³ „Nehéz volt elszakadnia édesanyja szoknyája mellől. Sárszegen nőtt fel, könyvek és orvos-ságosüvegek között.” Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél, Harmadik fejezet, melyben 1903-ban, közvetlen az érettségi után, éjszaka a vonatban először csókolja szájon egy leány*, in Kosztolányi Dezső: *Esti Kornél*, Szépirodalmi, Budapest, 1981, 33.

Franciaföldön aztán Bandi bárdolatlan viselkedésével kelt feltűnést: a nemdohányzó fülkében cigarettázik. A jelenet tűnhetne ama sztereotípiák kritikus szemléltetésének, hogy a rátarti franciák nem beszélnek semmilyen idegen nyelvet, de sokkal inkább azzal kell szembesülnünk, hogy a mi Bandink annyira nem európai, hogy a nemdohányzó fülkét sem ismeri fel, vagy ami még lehangolóbb: nem tulajdonít neki jelentőséget. Bandi elsősorban nem a hiányos nyelvtudásával kelt ellenszenvet, hanem kulturálatlanságával.

Amikor kikérné magának, hogy osztráknak nézik, a nyelvtudás hiánya miatt a vergődés még nevetségesebbé válik. Ez a komikus önérzetesség a párizsi osztrák–magyar nagykövetségen már inkább szánalmasnak hat. A vonaton még németül is magogó Bandi a magyarul nem tudó osztrák hivatalnoknak nem hajlandó németül válaszolni. Frusztráltsága nyilvánvalóan abból fakad, hogy a vonaton képviselt álláspontjával szemben az igazolódik be, hogy a magyarok másodrendű állampolgárok.

Magabiztosnak ható fellépése azonban csak látszat. Miközben nyelvtanulás céljából (is) utazik, az első nyelvi kudarc után szorongva tekint a jövőbe: „borzasztó volt elgondolnia, hogy mi is történik, ha esetleg Kornél nem jön ki elébe”. Az idegen közegeben magára maradván derül ki, hogy mennyire gyámoltalan, már-már életképtelen: a kávéházban „egy széken kuporogva” talál rá Esti.

Már a készülődése idején sejthető volt, hogy Bandi nem kulturális természetű kíváncsiságtól hajtva tervezi az utat, mégis mellbevágó a barátja mellének szegezett kérdés: „Mondd, pajtás, mit lehet itt csinálni?” Kérdezi ezt Párizsban, ahol a kultúra iránt csak mérsékelten elkötelezett embernek is sokkal inkább az okoz fejtörést, hogy a rengeteg látnivaló között hogyan szelektáljon.

Cseregdi Bandi menthetetlen eset. Nemcsak tájékozatlan, hanem korlátoltságához zsigeri ellenállás, ösztönös tiltakozás is társul. Nem tetszik neki a város, főként a szaga nem, de a világhírű épületek látványa is hidegen hagyja.

Hogy nem lelki meghatározottságú, hanem a teste által determinált lény, az is alátámasztja, hogy ízlése nem fogadja be az idegen konyhát. Egészen lehangoló, hogy a honvág fogalma nála az ennivalóhoz kapcsolódik: „Elfogta a honvág a jó vastag főzelékek, a főtt tészta után.”¹⁴

Ki-ki döntse el, hogy miként minősíti az Eiffel-toronynál történeteket, amikor Bandi a magasból „leköpött, gyönyörködve abban, milyen sokáig ér köpése a földre”. Tolerálható gyerekesség ez vagy a közönségesség visszataszító megnyilvánulása?

Beszédes momentum ugyanakkor, hogy miközben egyáltalán nem érzi jól magát, „képeslapokat írogatott haza”. Ebből a szűkszavú információból arra következtethetünk, hogy utazásának komoly jelentőséget tulajdonít, mert az otthoniak szemében a presztízsét növeli a párizsi jelenlét.

A történet fordulata a magyar csárdához kötődik. Itt törnek a felszínre Cseregdi Bandi azon tulajdonságai, melyek hamisítatlan dzsentritempóban összegződnek. Az itteni történések idején Bandi nemcsak azért válik magabiztossá, mert otthon érzi magát, hanem mert érezhetően jól begyakorolt szerepet játszik. Fialat egyetemista léte

¹⁴ Vö. „Hasadnak rendületlenül / Légy híve, ó magyar! / Bölcsődtől kezdve sírodig / Ezt ápd, ezt takard. / A nagy világon ekívül / Nincs más, amit mivelj: / Áldjon vagy verjen sors keze, / Itt enned, innod kell.” Arany János: *Hasadnak rendületlenül*, in *Arany János költői művei*, szövegmond. Vekerdy Tamás, Szépirodalmi, Budapest, 1981, 489.

rutinos csárdavendégként viselkedik¹⁵, aki patriarchálisan, leereszkedő módon bizalmaskodik a pincérel: „Feri – intette oda a pincért, mintha régi ismerőse lett volna –, no mit eszünk?”

A kocsma az ő igazi élettere, ahol az alkohol felszabadító hatására kibontakozhat, végre ön maga lehet. („Csöndesen iddógáltak, Bandi földerült, kinyílott, mint az alélt virág, melyet az áldott májusi zápor locsolt meg.”)

A dzsentrí egyik legtipikusabb megnyilvánulása a nagyvonalúság köntösébe bújtatott erőn felüli, esztelen költekezés. Bandi mindenkit megvendégel, pezsgőben fürdenek, a cigányt fejedelmi fizetségben részesíti.

A multság elfajulása, duhajkodásba való átcsapása szintén a kötelezően előírt forgatókönyv szerinti. Csöndes iddógálással kezdték, „éjfél után az asztalt verték”. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy azért működik minden ilyen olajozottan, mert az asztaltársaság tagjai abszolút hasonszőrűek – Kornél kivételével, aki véget is vet a tarthatatlanná váló állapotoknak.

A csárdai történések interpretálásában Bandi abszolút értékzavara tükröződik. Az ostoba tékozlást a szabad akarat megnyilvánulásaként hirdeti („Azt teszek – vágott vissza Bandi –, amit akarok.”), amelyet ráadásul az önérték és őszinteség fogalmával kapcsol össze.

A részesség csúcspontján a dzsentrí kivagyiság sablonos szólamait koptatja tovább: „Aki az én becsületeembe gázol – ordította –, az meghal. Úgy sincs másom, csak a becsületelem.”

A novella befejező részében a természetszerűleg másnapos Bandi rendezgeti magában a történeteket. A kijózanodás nem tragikus színezetű, a dzsentrí könnyelműség, felelőtlenség egy vállrándítással lép túl a történeteken: „De nem gyászosan fogta föl az ügyet. A vállát vonogatva mondogatta: Legalább kimulattam magam Párizsban is.”

Ez a szellemesség frappáns csattanóként működik, itt akár vége is lehetne a novellának. Kosztolányi azonban még egy jelenettel árnyaltabbá és titokzatosabbá formálja Cseregedi Bandi alakját. Egészen váratlan ezután Bandi viharos elérzékenyülése, a potyogó könnyekre a narrátor sem ad magyarázatot: „maga se tudta, miért.” Nétalántán mégis megbánta a kurtára sikerült kalandot? Azért zokogott, mert megérezte a másik, az igazi Párizst, a „titáni” várost? Ebből következően az eltékozlott lehetőséget siratja? Mindenesetre akár újabb nemzeti vonásként tekinthetünk a szélsőséges érzelmi hullámvásárra való hajlamra. Szélsőséges, mert mindez csak egy pillanatig tart, a szerző tartogat még egy meglepetést.

A második csattanó a novella nyelvi vonatkozásaihoz tér vissza. Az átmeneti sírós elgyengülésből felocsúdva Bandi összeszedi magát. Indulat vezérelte, önértékes búcsúja egyben hetykén nagyvonalú is. Egy katonásan fegyelmezett gáláns herceg tesz pontot – tagadhatatlanul szellemesen – a párizsi kaland végére. A gesztussal Bandi nemcsak a reggelit köszöni meg a hercegnővé előléptetett háziasszonynak, hanem tapasztalatait is összegzi: „Trés bien, princesse.” Igen jól, hercegnő. Igen, jól vagyok, és

¹⁵ Az ifjonti dorbézolásban hagyománykövető jelleget fedezhetünk fel, ha felidézük az ifjú („még legénytoll sem pehelyzik állán”) és egyéb téren tapasztalatlan („szívét nem bánta még nyíla szerelemnek”) Toldi Miklós alakját, aki meghökkentő duhajkodások közepette issza az asztal alá nála jóval idősebb társait – történetesen éppen a sorsdöntő párviadal előestéjén (Arany János: *Toldi*, 10. ének, 16–23. versszak).

igen jól éreztem magam. De köszönöm, ennyi pont elég volt, vár az én kis poros-sáros, magyar nótás, pörköltillatú édes kis hazám.¹⁶

Ady Dezső és Kosztolányi Endre

„Cseregi Bandi története a fölött a magyar mentalitás fölött ironizál, amelyet a nyelvismeret hiányából és műveletlenségéből fakadó érdektelenség jellemez más kultúrák iránt, s amely a maga szűk látóköréből erényt kovácsolva a magyarkodásban éli ki magát.”¹⁷ Gintli Tibor értelmezése a lehető legfrappánsabban foglalja össze a novella lényegét. Ugyanakkor Kosztolányinak az Ady-jelenséggel és Ady költészetével szemben táplált közismert ellenérzéseiből kiindulva azt is igyekszik bizonyítani, hogy a szöveg „számos Adyra vonatkozó utalást” tartalmaz – természetesen ironizáló szándékkal. Félreérthetetlen célzásnak tűnik például a (...)di Bandi névalak. A figura külsejének leírása („kunfekete szemű, barna arcbrú”) *A Hortobágy poétája* című Ady-vers kezdetét juttathatja eszünkbe („Kúnfajta, nagyszemű legény volt”). A nevezetes párizsi pályaudvar szerepeltetése egy másik verscímre játszik rá (*A Gare de l' Est-en*). Kosztolányi Ady kuruckodását, melldöngető magyarkodását többször kifogásolta – ezek Cseregi Bandinak is meghatározó vonásai. A kortársak előtt közismert volt Ady önpusztító életmódja, éjszakai ivászatai, mulatozásai. Ezt a párizsi magyar csárda Bandijában látjuk viszont. Ismeretes, hogy Ady költészetének alakulására döntő hatást gyakoroltak a modern francia költők, akiknek verseit azonban Ady csak közvetett úton ismerhette meg, hiszen maga alig tudott franciául. A novella főszereplőjének esetlensége is döntő mértékben eredeztethető a nyelvtudás hiányából.

Ezeket a biográfiai alapozottságú megfeleltetéseket nem vitatva azonban hangsúlyozandó, hogy a Cseregi-Ady-párhuzam csak részben állja meg a helyét. Ugyanis az életrajzi tényeknél fontosabbnak tekintendő életmű alapján a „műveletlenségéből fakadó érdektelenség más kultúrák iránt” kitétel Adyra egyáltalán nem vonatkoztatható. Éppen ellenkezőleg: Ady költészetében a francia főváros a hazai provincializmus, a „magyar Ugar” ellenképeként szerepel. A hazai közállapotoktól menekülő költő számára a „daloló Párizs” a „szép ámulások szent városa”, a fényes kultúra hona, melynek „embersűrűs gigászi vadonja” biztonságot, menedéket jelent számára.¹⁸

Némi önellentmondásba keveredve (életrajz kontra életmű) érdekes párhuzamokra bukkanhatunk viszont a Kosztolányi-biográfiát bogarászva, s így a novellának már nemcsak ironikus, hanem önironikus jelentésréteget is tulajdoníthatunk.

¹⁶ Vö. „A magányos kocsiban Noszty Ferenc ült. Előbb osont ki az udvarra, előbb fogatott be, mint a rokonok. Röstelkedett előttük. Lehorgasztott fejjel, összeesve ült egy darabig, de a tavaszi napsugár, mely új füveket és virágokat hoz a rétnak, új lombokat a fáknak a levetettek helyett, elkezdte őt is nyalogatni, égő sebéét gyógyíttatni. S amint egyre távolodott Rekettyéstől, némi enyhítő, vigasztaló gondolatok lopóztak a bénító levertség érzései közé. ...Hiszen elég nagy a világ. És van benne elég leány. Szebbnél szebbek, édesebbek. A hozományok se vesztek még ki. Ej, csak egészség legyen és egy kis túrhető kártyajárás.” Mikszáth Kálmán: *A Noszty fiú esete Tóth Marival*, Szépirodalmi, Budapest, 1979, 26. fejezet, 483.

¹⁷ Gintli Tibor: *Kosztolányi és Ady költészetértelmezésének összefüggései*, in *Studia Littera* 2018/1-2, 19.

¹⁸ Cseregi Bandi 1910-ben tapasztalja meg Párizst. Ady 1904 és 1911 között többször járt a francia fővárosban – első alkalommal még alig ismert vidéki (nagyvárad) újságíróként.

Nemcsak Ady járt Párizsban, hanem 1909 májusában az akkor huszonnégy esztendőes Kosztolányi is. S nem csupán ott időzött, hanem szorgosan látogatta a Montmartre, a legendás párizsi művész- és mulatónegyed szórakozóhelyeit, ahol táncosnőkkel bonyolódott szerelmi viszonyba.¹⁹ Innen küldött levelei arról tanúskodnak, hogy Kosztolányi szélsőségesen élte meg a francia fővárost.²⁰ Eleinte Cseregydi Bandi módjára érezte rosszul magát. „...mióta itt vagyok, nem tudtam leírni egy mondatot sem. Levelet sem írok. Sehova sem. Paris – mint említém – iszonyú. Nem az Élet városa ez. Valami rettenetes, szóval ki nem fejezhetően borzalmas fészek, a középkor és az újkor vegyülete, mérreg és cukor, csók és halál együtt, az idegennek, nekem legalább csak ijesztő, kellemetlen és érthetetlen.” Azonban a Mme Frou Frou-val szövődő viszony kibillenti fásultságából. „Nevetek mindenem. Ez a szerelem. Parisba semmiért nem érdemes jönni, csak ezért.”²¹

Legközelebbi beszámolójában pedig már azt az integrációt látjuk, amit a novellában a Párizsban otthonosan mozgó Esti Kornél képvisel. (Talán nem véletlen az sem, hogy a Rue Monge-on szállást találó Kosztolányi a novellában Esti lakását is ide helyezi.) „Ma már boldogabb vagyok, mint bármikor és bárhol. Sok barátom és nagyon sok ismerősöm van. Itt akár halálom napjáig is élnék. / Ha elmegyek innen, sírni fogok a vonatban.”²²

A Kosztolányi–Ady-kör ezzel bezárult. A Párizstól búcsúzkodó művészlélek a vonatban búslakodik. Megható jelenet, amelyet az ifjú Kosztolányi is minden bizonnyal jól ismert a már három éve megjelent *Új versekből*:

„Reggelre én már messze futok
S bomlottan sírok valahol:
Most sírni, nyögni nem merek én,
Páris dalol, dalol.

Én elmegyek most, hazamegyek,
Már sziszeg, dohog a vonat,
Még itt van Páris a szivemen
S elránt az alkonyat.”²³

Összegzés, záró gondolatok

Ady és Kosztolányi nem voltak barátok, a művészi félténykedés annál jellemzőbb viszonyukra. Ennél sokkal fontosabb, hogy mindketten annak a Nyugatnak voltak vezető művészei, amely folyóirat kezdettől fogva a szellem függetlenségét és a minőségesszéményt képviselte. „Az eredmény, melyet a Nyugat szellemi szabadsága legnagyobb képviselőiben létrehozott, nem abból állt, hogy a magyar irodalom nyugatibb

¹⁹ Arany Zsuzsanna: *Kosztolányi Dezső élete*, Osiris, Budapest, 2017, 131–132.

²⁰ (Bíró)-Balogh Tamás: „Parisba semmiért nem érdemes jönni, csak ezért”. Hogyan nem találkozott Kosztolányi Dezső Rainer Maria Rilkével 1909-ben, in *Tiszatáj* 2006/5, 45–50.

²¹ Kosztolányi levele Csáth Gézának, Párizs, 1909. május, in Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*, Osiris, Budapest, 1996, 180–181.

²² Kosztolányi levele Lányi Heddának, Párizs, 1909. május, in Kosztolányi Dezső: *Levelek – Naplók*, 179.

²³ Ady Endre: *A Gare de l'Est-en*, in Ady Endre *Összes versei*, Első kötet, szöveggond. Láng József és Schweitzer Pál, Osiris–Századvég, Budapest, 1994, 43.

lett, hanem hogy mélyebben és szabadabban magyar lett.”²⁴ Ki-ki a maga művészi útját járta, de a nemzeti kérdéseket hasonló felelősséggel, építő szándékú kritikával közelítették meg. A *Cseregdi Bandi Párizsban, 1910-ben* című Kosztolányi-novella is ezt példázza – magyarságunk és európaiságunk feszültségekkel terhes, de harmóniával is biztató együttlétének kontextusában.

²⁴ Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*, Magvető, Budapest, 1972, 434.